

Racionální modely sociálního jednání

přednáška 7
*Obecná sociologie I:
Jedinec a společnost*

Marek Skovajsa

Katedra sociologie FF UK

Utilitarismus

Utilitarismus je nejrozšířenější typ **konsekvencialismu**, etické teorie, podle které je třeba hodnotu jednání posuzovat podle jeho **důsledků** („konsekvencí“).

Jeremy Bentham (1748 – 1832), zakladatel utilitarismu

Lidské jednání řídí pouze slast a bolest. *užitek = štěstí (+ slast, - bolest)*

Dobré je takové jednání, které vytváří co nejvíce štěstí pro co nejvíce lidí.

Jeremy Bentham: An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, 1780.

John Stuart Mill (1806 – 1873), nejvýznamnější pokračovatel J. Benthama

Užitek nelze měřit pouze kvantitativně. Různé slasti se mezi sebou liší kvantitou i kvalitou.

„Je lepší být nespokojeným Sókratem než spokojeným hlupákem.“

John Stuart Mill: Utilitarianism, 1861.

→ *vliv v sociálních vědách*: **neoklasická ekonomie** (od cca 1870 dosud)

Základní principy:

- jednotlivci maximalizují užitek (a firmy maximalizují zisk)
- jednotlivci jednají/činí volby v souladu se svými racionálními preferencemi
- jednotlivci disponují pro své jednání/volby úplnými informacemi

Klíčové koncepty:

- tržní *rovnováha* představuje nejefektivnější rozdělení zdrojů
- *zákon klesajícího mezního užitku* (Carl Menger, marginalismus): S růstem objemu spotřebovávaného statku užitek každé další jednotky klesá.

Benthamův kalkul slasti:

Prospěšnost jednání lze měřit podle následujících kritérií:

- 1) intenzita
- 2) doba trvání
- 3) jistota
- 4) blízkost
- 5) plodnost
- 6) čistota
- 7) rozsah.

George Caspar Homans

Teorie sociální směny - základní principy:

Homans vytvořil teorii sociálního jednání jednotlivců vycházející z behavioristické psychologie a neoklasické ekonomie. Položil základy mikrosociologické teorie sociálního řádu protikladné k makrosociologické teorii Talcotta Parsonse.

G. C. Homans (1910-1989)

sociální chování = směna materiálních a nemateriálních statků (odměny a tresty; *schválení, odmítnutí atd.*), v níž každý jedinec usiluje o maximální užitek. Směna by měla být oboustranně výhodná.

Vzájemně směňující jedinci tvoří system interakce (sociální systém).

subinstitucionální chování = chování v malých a nestabilních skupinách, nepodléhající institucionalizovaným normám a rolovým očekáváním.

naturalismus: Základní principy sociálních věd musí platit o jednotlivci jakožto příslušníku lidského rodu, ne jakožto příslušníkovi konkrétní skupiny nebo kultury.

Pokračovatelé: Peter M. Blau (1918 – 2002): *Exchange and Power in Social Life* (1964), James S. Coleman – viz dále v prezentaci.

racionalismus: jedinec v interakci usiluje o dosažení co největšího zisku.

zisk = odměna – náklady

náklady = přímé náklady + ušlé odměny z alternativních průběhů jednání

Věta (propozice) o racionalitě:

Z různých možností jednání si jedinec vybere tu, u které je podle jeho vnímání v danou chvíli vyšší součin hodnoty výsledku (V) a pravděpodobnosti jeho dosažení (p).

$A = V * p$ přičemž A – míra výskytu určitého jednání

behaviorismus: směna je chování určované stimuly a upevňované posilováním (*reinforcement*). Homans navazuje na práci behavioristického psychologa B.F. Skinnera.

Homans formuluje svou behavioristickou teorii jako systém **vět (propozic)** týkajících se zákonitostí chování. Patří k nim:

Věta o úspěchu:

O každém jednání platí, že čím častěji je určité jednání jedince odměňováno, tím je pravděpodobnější, že jedinec bude toto jednání provádět.

Věta o hodnotě:

Čím hodnotnější je pro jedince výsledek jeho jednání, tím je pravděpodobnější, že bude toto jednání provádět.

Věta o deprivaci a nasycení:

Čím častěji jedinec nedávno získal určitou odměnu, tím menší hodnotu pro něj má každá další jednotka této odměny.

George C. Homans: *The Human Group* (1950), *Social Behavior: Its Elementary Forms* (1961, 1974).

Teorie racionální volby podle Raymonda Boudona

Raymond Boudon
(1934-2013)

1. metodologický individualismus: Každý sociální jev je výsledkem rozhodnutí a jednání jednotlivců.

2. srozumitelnost: Každé jednání je výsledkem srozumitelných motivací a důvodů.

3. racionalita: Příčinou každého jednání jsou důvody v mysli jednotlivců.

4. konsekvencialismus / instrumentalismus: K důvodům jednání jednatel dospívá na základě zvážení důsledků jednání.

5. egoismus: Jednatel zohledňuje především ty důsledky, které jednání má pro ně samotné.

6. maximalizace / optimalizace: Jednatel je schopen odhadnout náklady a výnosy alternativních průběhů jednání a vybrat si jednání s nejvyšším rozdílem výnosy - náklady.

obecná
teorie
racionality

teorie
racionální
volby

Hranice teorie racionální volby

"Where is the railway station?" he asks me. "There," I say, pointing at the post office, "and would you please post this letter for me on the way?" "Yes," he says, determined to open the envelope and check whether it contains something valuable.

Sociální mechanismy

Analytická sociologie: směr sociologické teorie, který se zabývá vysvětlováním jevů sociálního života na základě sociálních mechanismů.

K předchůdcům analytické sociologie patří Robert K. Merton, jeho představiteli jsou Peter Hedström, Richard Swedberg a další.

Sociální mechanismy jsou psychologické (úroveň jedince) nebo sociální (úroveň interakce mezi jedinci).

Příklady sociálních mechanismů:

- *tertius gaudens* (když se dva přou, třetí se raduje) (v sociologii Georg Simmel)
- sebenaplňující se proroctví (R. K. Merton)
- trh (ekonomie)
- kognitivní disonance (Leon Festinger)
- reprodukce sociálních nerovností (Pierre Bourdieu)
- modely strategické interakce (viz teorie her dále)
- a mnoho mnoho dalších...

Základní principy analytické sociologie:

1. jednání: vysvětlení sociálních jevů se zakládá na jednání jednotlivců, nikoli na vztazích mezi proměnnými. *statistické vs teoretické modely*

2. přesnost: vysvětlení je možné a potřebné vytvářet pro sociální jevy omezeného dosahu.

Jde o teorie středního dosahu x všeobecné a vágní teorie.

3. abstrakce: účinné vysvětlení vyžaduje důsledně se zaměřit na základní problém, analyticky zdůraznit podstatné faktory a vyřadit faktory nerelevantní.

4. hloubka (odstraňování černých skříněk): vysvětlení mají zmenšovat mezeru mezi příčinou/vstupem a následkem/výstupem, resp. otvírat černé skřínky tvořící součást vysvětlení.

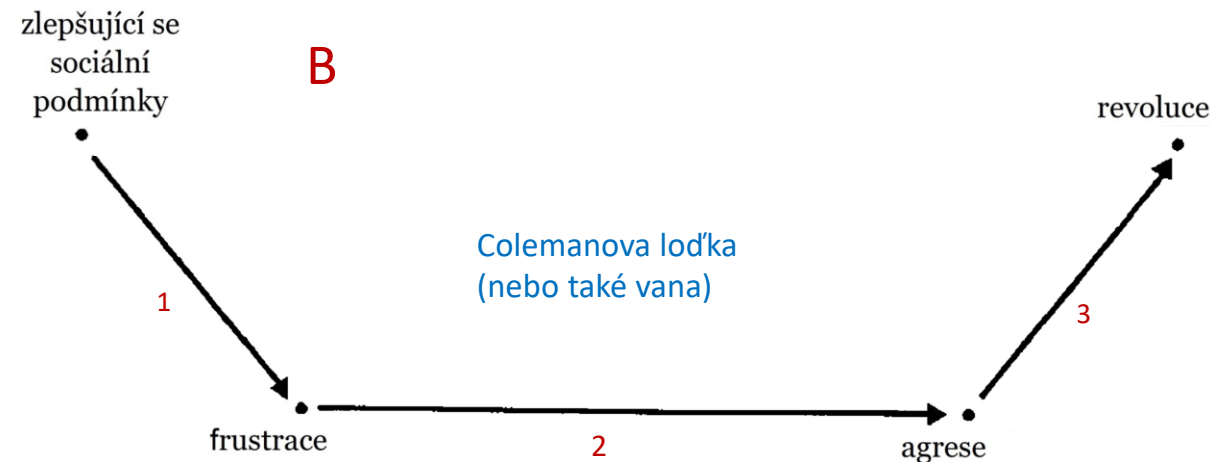
Sociální mechanismus:

Sociální mechanismus je integrální prvek vysvětlení, který se řídí čtyřmi uvedenými základními principy a který má tu vlastnost, že nastane-li příčina P, způsobí následek N.

Vysvětlení makrostrukturálních vztahů pomocí procesů na mikroúrovni (James S. Coleman)

James Samuel
Coleman (1926
–1995)

frustrační teorie revoluce:

Spojení dvou makrostrukturálních jevů (A), i když spolu pravidelně souvisí, nepředstavuje dostatečné vysvětlení.

Je třeba hledat sociální mechanismy (B), které makrostrukturální účinky přenášejí na jednotlivce (1), dále je šíří na úrovni jednotlivců (2) a poté přenášejí zpátky na makroúroveň (3).

Příklad: Opakovaně byla pozorována souvislost mezi zlepšením společenských poměrů a revolucí. To odporuje očekávání, že po zlepšení poměrů bude pravděpodobnost revoluce nižší.

Souvislost se snaží vysvětlit různé frustrační teorie revoluce (Crane Brinton, Ted R. Gurr aj.). Coleman ukazuje model kauzálních vztahů, o který se opírají:

(1) makro-mikro: zlepšení společenských poměrů posiluje frustraci mezi členy společnosti,

(2) mikro-mikro: frustrace u jednotlivců vyvolává agresi,

(3) mikro-makro: agrese mnoha jednotlivců vede k násilnému kolektivnímu jednání, které svrhne starý režim a nastolí režim nový (revoluce)

Strategické interakce: věžňovo dilema, *aneb když je zrada racionální, ale společensky neoptimální.*

Dva jedinci zadrženi pro podezření ze společně spáchaného zločinu jsou drženi v oddělených celách. Oba jsou předem domluvení, že se nepřiznají a nebudou proti sobě svědčit.

Policie může oba dva usvědčit z menšího zločinu, ale hlavní zločin jim bez jejich přiznání prokázat nemůže. Oběma je nezávisle nabídnuto, že výměnou za výpověď proti druhému podezřelému jim bude trest prominut.

*Každý vězeň zvažuje, která varianta chování je pro něj výhodnější, a) jestliže druhý vězeň bude mlčet, b) jestliže druhý vězeň zradí a promluví. Výplatní matice ukazuje, že v obou případech přináší prvnímu vězni větší užitek zradit. Zrada je v této hře **dominantní strategie**.*

Budou-li se chovat racionálně, tj. činit rozhodnutí optimální z hlediska individuální racionality, oba podezřelí svého komplice zradí, a nedosáhnou tak optimálního sociálního výsledku (1 rok, 1 rok). Výsledek (5 let, 5 let) pro oba bude méně výhodný, než kdyby kooperovali.

objevitelé dilematu: Merrill M. Flood a Melvin Dresher, Albert William Tucker kolem r. 1950

Výplatní matice hry věžňovo dilema:

		vězeň B	
		mlčí (kooperuje)	promluví (zradí)
vězeň A	mlčí (kooperuje)	A 1 rok, B 1 rok	A 10 let, B 0 let
	promluví (zradí)	A 0 let, B 10 let	A 5 let, B 5 let

Pozn.: ve smyslu užitku pro vězně je počty let třeba číst se záporným znaménkem.

Pole 5, 5 je **Nashova rovnováha**: situace, vůči které si každý hráč může vlastním jednáním jen pohoršit.

Pole 1, 1 je **Pareto optimum (rovnováha)**: ani jeden podezřelý nemůže dosáhnout lepšího postavení bez toho, že by se zhoršilo postavení druhého.

Vězňovo dilema

vězeň B

	mlčení	zrada
mlčení	R , R	S , T
zrada	T , S	P , P

vězeň A

T = temptation

R = reward

P = punishment

S = sucker's payoff

Musí platit:

$T > R > P > S$

Analýza:

Jestliže vězeň B mlčí, vězni A se vyplatí zradit, protože $T > R$.

Jestliže vězeň B zradí, vězni A se opět vyplatí zradit, protože $P > S$.

Analogicky dopadá kalkulace pro vězně B.

Pro oba vězně je dominantní strategií nespolupráce (zrada).

To platí i v případě, že se předem domluvili, že budou mlčet.

Racionální je zradit.

Stejná analýza platí, také když se druhý vězeň rozhoduje až poté, co se dozví, jak se rozhodl první vězeň. I pak je pro něj vždy výhodné zradit. A na základě zpětné indukce zradí i první vězeň.

Další dilemata kolektivního jednání

Problém černého pasažéra (free-rider problem)

Jedinci bezplatně využívají veřejné statky, které poskytuje společnost. Černí pasažéři neplatí poplatky za užívání (jízdenka v metru) nebo daně. Černé pasažérství je umožněno tím, že ze spotřeby veřejných statků nelze nikoho vyloučit a jsou nerivalitní.

Příklad *tržního selhání*.

DŮSLEDEK: nedostatečná nabídka veřejných statků, jejich přílišné užívání a opotřebení

ŘEŠENÍ: sankce, altruistické normy.

Externality: náklady nebo zisky způsobené třetím stranám. Selhání vlastnických práv.

Tragédie obecní pastviny (tragedy of the commons, Garrett Hardin)

Společenství farmářů (počet n) vlastní obecní pastvinu (*commons*). Každý z nich se ptá: „Jaký užitek mi přinese, když ke svému stádu přidám jednu další ovci?“

- pozitivní užitek = $1 \times O$. (cena jedné prodané ovce navíc)
- negativní užitek = N/n (N - důsledky přetížení pastviny dalším zvířetem jsou rozděleny mezi n farmářů).

„Each man is locked into a system that compels him to increase his herd without limit—in a world that is limited. Ruin is the destination towards which all men rush, each pursuing his own best interest in a society that believes in the freedom of the commons. Freedom in a commons brings ruin to all.“

(Hardin 1968: 1244)

Strategické interakce: analýza některých dalších her

– není povinné, nebude v testu!

Problém koordinace:

Hra „válka pohlaví“:

Půjdeme na steak nebo na palačinky?

		hráč B	
		steak	palačinky
hráč A	steak	2 1	0 0
	palačinky	0 0	1 2

Pozn.: levý údaj v každém políčku ukazuje „výplatu“ nebo užitek pro hráče A, pravý údaj pro hráče B.

Problém obecní pastviny: (zjednodušený model)

		každý další hráč 2 ... n	
		nezvětšuje stádo	zvětšuje stádo
hráč A	nezvětšuje stádo	100 100	100 101
	zvětšuje stádo	101 100	0 0

Problém kooperace (Jon Elster) – není povinné, nebude v testu!

Dvě koncepce sociálního řádu:

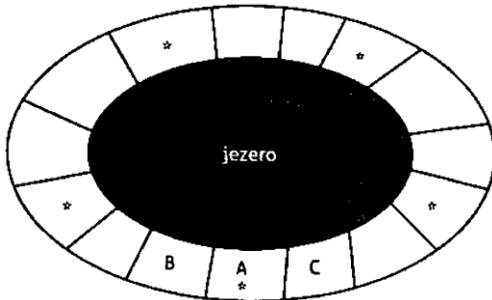
1. soubor stabilních, pravidelných a předvídatelných vzorců chování *x nepředvídatelnost*
2. kooperace mezi jednotlivci *x nepřítomnost spolupráce.*

Elster spojil teorii racionální volby + teorii sociálních norem:

Sociální normy poskytují důležitý typ motivace pro jednání, které nelze redukovat na racionalitu nebo jakoukoli jinou formu optimalizujícího mechanismu.

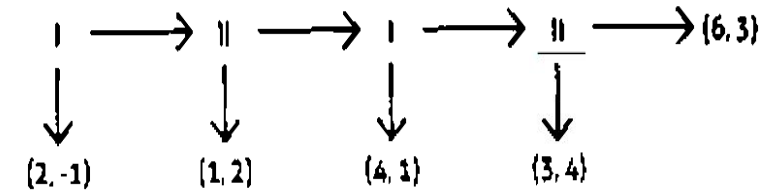
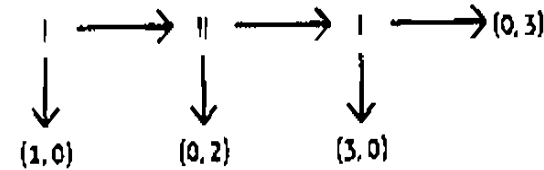
Neexistence automatického koordinačního mechanismu:

Rolnické rodiny bydlí na pozemcích umístěných vedle sebe kolem jezera. Rolníci nemají dost orné půdy a každý z nich by chtěl na svém pozemku vykácet stromy. Vědí ale, že odlesnění může způsobit erozi. Konkrétně k erozi dojde na jakémkoli pozemku (A na obr. dole) tehdy a jen tehdy, když budou vykáceny stromy na tomto pozemku a dvou sousedních (B a C).

V této hře existují tři rovnovážné stavy, které mají odlišné vítěze a poražené. Pokaždé zůstanou stromy stát na každém třetím pozemku kolem jezera. Obrázek znázorňuje jeden z nich.

Příklad hry ukazující, že **úplná racionalita nevede k optimálním výsledkům:**

Hra se hraje tak, že hráč, který je na řadě, táhne buď dolů a hra skončí, nebo doprava. Při použití **zpětné indukce** hra v obou případech skončí hned prvním tahem hráče I dolů.

Hráči nedosáhnou Paretovsky optimálního výsledku.

Hra by mohla dopadnout lépe, kdyby si hráči o sobě mysleli, že se „jim třese ruka“, jsou iracionální, předstírají, že jsou iracionální, nebo nevědí, zda druhý hráč je racionální.

Zpětná indukce je usuzování o tazích hráčů od konce hry.

Otázka

Jdete si koupit kalkulačku za 100 Kč a CD přehrávač za 1000 Kč.

A.

Od prodavače se dozvíte, že v jiném obchodě ze stejného řetězce půl kilometru odsud mají tutéž kalkulačku se slevou 50 Kč. Půjdete tam?

B.

Od prodavače se dozvíte, že v jiném obchodě ze stejného řetězce půl kilometru odsud mají týž CD přehrávač se slevou 50 Kč. Půjdete tam?